

רבי אפרים אנקוואה – ומעשי הניסים שנקשרו בדמותו: 1359-1442

מראשוני המשפחה, הרב ויהודה ושמואל הוצאו להורג בגלל מלשינות ועלילות, האשימו אותם שגנבו מחצר המלך שתי כפות זהב, לאחר חקירה תחת עינוי הודו במעשה שלא עשו, והוצאו להורג, שלושה ימים אחר כך נמצאו הכפות בידי אחד ממשרתי המלך.

אביו רבי ישראל אנקוואה, בעל ספר, **מנורת המאור**, הועלה על המוקד על קידוש השם בגזירות קנא' (1391) שהיה הגירוש הראשון מספרדⁱ.

חשוב לזכור כי בתחילת המאה ה-12 בספרד שלט שלטון מוסלמי, שבד"כ היה סבלני כלפי היהודים. אולם אלה שינו את יחסם ליהודים כאשר היה מדובר בטובתם וברצונם, שינוי זה הביא להעללת עלילות שווא שהביאו עליהם גזרות, אשר ידועות במחקר כגזרות קנא' (1391), גזרות שדרשו מהיהודים להתאסלם ולעזוב את יהדותם, ומאוחר יותר דרש את בידול היהודים מסביבתם.

בשנת 1412 המלך חוואן השני הוציא צו נגד היהודים, צו שמטרתו לבדל את היהודים מכל שאר האוכלוסייה, ע"י הגדרת שכונות מיוחדות וקביעת לבוש אופייני ומראה חיצוני, לגברים גידול זקן, כמו כן אסר עליהם לעסוק במשרות ציבוריות, אמנם צו זה הוקל בימיו של בנדיקטוס ה-13, שהי אפיפיור של אורגון, אבל זה לא נמשך לזמן רב ומצב היהודים הורע.

השינוי ביחס ליהודים קיבל תאוצה אחרי נצחונה של הריקונקויסטה, כשהכיבוש הנוצרי רצה לשים קץ לכל הפלורליזם התרבותי בספרד. שליטי ספרד ציוו על המוסלמים ועל היהודים להמיר את דתם ולהתנצר, וכשלא הסכימו הטילו עליהם גזרות שבמחקר ידועים כגזרות רנב' (1491) גזרות אלה הביאו לגל פרעות בכל המרחב הספרדי (קסטיליה, אורגון, מאור, פורטוגל). גזרות יהודים החלו לעזוב את ספרד ולנדוד למדינות ולמרחבים שכנים ביניהם נדדו גם לצפון אפריקה.

רבי אפרים אנקוואה שברח מספרד לצפון אפריקה ביחד עם הריב"ש (רבי יצחק ברששת) והרשב"ץ (רבי שמעון בן צמח דוראן). תחילה הוא התיישב במראכיש ושם נשאר שנתיים, משם הוא עבר להונין ואחר כך עבר לתלמסאןⁱⁱ. הרב נחשב לצדיק וקדוש ובכל ימיו התאבל והתענה על הגזירות שנגזרו על יהודי ספרד. תלמסאן שהיתה עיר נמל משכה אליה פליטים והיהודים התחילו להתיישב בתלמסאן עם בואו של הרב לעיר, מה שיהפוך אותה לעיר למרכז תורה והלכה חשובה. קהילת

יהודי תלמסאן זכתה ליחס מיוחד שהבדיל אותם משאר ערי אלג'יריה, היה להם חופש פעולה בכל הקשור לדת ואמונה, שאפילו מאה שנות כיבוש לא יכלו לטשטש אותו.ⁱⁱⁱ

לרחוב היהודים שנמצא במרכזה של העיר יש היסטוריה משלו, הוא נוסד לאות תודה והוקרה על פועלו של הרב למושל העיר, הרחוב שהוא בעצם שכונת היהודים בנוי מבתי בני קומה אחת, מבחוץ צבועים בצבע כתום ואדום ובתוך הבית בתכול, בדומה למלאאח שבמרקו, ברחוב זה היו ארבעה בתי כנסת שאחד מהם נקרא בית הכנסת של הרב, בית כנסת בנוי שתי קומות אולם גדול ומצד שמאל של הכניסה קבועה מצבה ובה נר תמיד דולק לעילוי נשמתו של הרב. בית כנסת זה חרב ושוקם מספר פעמים.

סביב דמותו ופועלו של הרב נרקמו וסופרו אגדות ומעשיות שבכל דור ודור מיהודי צפון אפריקה מוסיף עליהם נופך משלו.^{iv}

הרב והאריה

מספרים כי בדרכו מהונין לתלמסאן יחד עם קבוצת מלווים שיצאה איתו, עברו בדרכים לא דרכים, חצו מדבר שומם ושורץ חיות טרף: אריות, נמרים, נחשים ועקרבים בדרכם כשהזמן חולף, הגיע ערב שבת והם עדיין רחוקים מכל מקום ישוב רק מדבר צחיח משמאלם ומימנם, הרב שראה כי השמש יורדת והשבת קרבה לבוא החליט כי יעצור את הליכתו ויעשה את השבת במקום השומם והשורץ חיות טרף ובלבד שלא יחלל את השבת, ואילו בני לווייתו החליטו להמשיך הלאה ובלבד שלא יפלו טרף לחיות רעות. עם שקיעת השמש עלטה כבדה כיסתה את כל הסביבה, אריה נורא זינק ממקום מרצו ופנה לעברו של הרב לטורפו חיים, אבל כשעמד האריה על ארבעת רגליו מול הרב נהפך האריה לכבשה תמה ומלטפת, רבץ האריה ככלב לפני אדונו והתיישב בקרבת הרב, חיות המדבר שראו את האריה פחדו והתרחקו מפני הרב, ככה הגן האריה על הרב בערב שבת וביום שבת מפני חיות הטרף ולא התקרבו אליו, במוצאי שבת ראה הרב הקדוש נחש עקלתון בפיו של האריה מתעקל סביב רעמתו כמו רסן לסוס, הסתכל הרב על האריה אשר רמז לו שיאחז ברסן וירכב עליו, הרב שהבין את הרמז רכב על גבו של האריה, אחז בנחש העקלתון כמו פרש האוחז ברסן סוסו והאריה יצא במרוצה והביאו עד לעיר תלמסאן, מעשי זה הקנה לו את הכינוי: הקדוש מתלמסאן.

תושבי תלמסאן המוסלמים שראו את המחזה המופלא הזה, נבהלו ויראו יראת כבוד כאחת, הבינו כי איש אלוהים הוא וביקשו ממנו שיבחר בעירם וישאר לגור

איתם, כדי שהשכינה תשרה בתוכם ומעשיו יברכו אותם. אולם הרב סירב לבקשתם כי לא רצה להיות רחוק מאחיו היהודים שגרו מחוץ לחומת העיר, התנאי שלו לגור בתוכם היה שהוא ובני קהילתו היהודים יעברו לגור במרכז העיר בסמוך למושל העיר, בגלל הכבוד שרחשו לו ולאות תודה והוקרה הרשה המושל ליהודים לעבור למרכז העיר, שם הוקם רחוב היהודים.

אגדה נוספת הקשורה בדמותו מספרת כי באחד הלילות ישב הרב לעסוק בתורה ובדברי הלכה ודת, רבנים בני דורו לא הסכימו עם פסיקותיהם של (רבי יצחק אלפסי) הרי"ף, הר"י בן מיגש (רבי יוסף בן מאיר) והרמב"ם, ואילו הוא הצדיק דעתם ותמך בעמדתם, בהיותו שקוע בתוך לימודו התייצבו לפניו השלושה, שאלו לשלומם, ובאו להודות לו על תמיכתו בדעותיהם, הם ישבו ולמדו תורה איתו ואחר זמן נעלמו באורח פלא כלא היו.

הרב חיים קצבי פרסם שיר שמתאר נס זה ושם הוא כותב:

דרך קדושה דרכו שלושה אבן הראשה הרי"ף שמו,
הרי"י בן מיגש שני ויגש רמב"ם וירגש בכבוד קמו,
הלכו שלושתם ללמוד עם איש תם הוסר הגעתם בשנות טעמו.

שיר זה חובר כדי לומר אותו על קברו של הרב, ואלפי חוגגים ביום ההילולא לזכרו- החל בל"ג בעומר, שמשתטחים על קברו, ביניהם חולים, אלמנות ועקרות שרים אותו ביחידות ובמקהלה.

מוציא מים מן הסלע

בדרכו לתלמסאן היה הרב צמא מאד למים, חיפש בכל הסביבה ההיא ולא מצא לא מעין ולא באר ומים לשתייה אין, חיפש וחיפש בחיפושיו הזדמן לו סלע אחד, עמד הרב סמוך לסלע הכה בו בידיו מכה אחת ומיד נחצב מעין וסילון מים זכים וצחים זינק ממנו, הרב שתה לרוויה ומאז זורמים מים במעין.

מציל חולים ממוות

הרב שהיה במקצועו רופא ושמו כרופא נודע ברבים בין היהודים ובין המוסלמים תושבי תלמסאן וסביבתם, זמן מועט לאחר שהגיע לתלמסאן חלתה ביתו של המושל במחלה נוראה וחשוכת מרפא, שכל טובי הרופאים שבאו לרפא אותה לא הצליחו, רופאי המושל יעצו למושל להזמין את היהודי החדש אולי הוא יצליח במקום שהם לא הצליחו. המושל הזמין את הרב והבטיח לו להעניק לו כל מה שרק ידרוש

בתמורה. הרב בדק, רקח וטיפול בבת המושל, והנה כעבור זמן קצר בת המושל שבה לאיתנה והבריאה. המושל שמח מאד ושאל את הרב מה מבוקשה, הרב בתמורה ביקש רשות לו ולבני עמו לגור בתוך העיר בסמוך לארמון המושל, המלך נענה לבקשה והקצה ליהודים מקום במרכז העיר שנקרא רחוב היהודים. לאות הכרת תודה הקימו בנו היהודים בית כנסת (אחד מתוך ארבעה) וקראו לו "בית הכנסת של הרב" שבו מוצבת היום מצבת זכרון לזכרו.

לסיום מספרים כי חלם חלום שימות בשנה זו (שנה של החלום) בעקבות החלום הוא כתב שיר "אזעק מר ואקונן" השיר הוא תוכחה לאדם באשר הוא אדם, השיר בן שבע מחרוזות, בחמש הראשונות מתאר את אפסותו ועליבותו של האדם, בשתי המחרוזות האחרונות הוא מתאר את פרידתו שלו מן העולם.

אזעק מר ואקונן / רבי אפריים אנקווה

אזעק מר ואקונן	עלי מכת המוות
ואיליל מר ואתאונן	ללכת בגיא צלמות
ומשחית ללכדי כונן	הוא מלאך המוות
הוא הבוגד בוגד	והוא השודד שודד
שמוע שמעתי	אפרים מתנודד
פצח פה בתאניה	ואניה והומיה
ליום המוות יותר	אנוס לשאול תחתיה
ואין פודה משחת	רוב עפר מאפיליה
לזאת הייתי שוקד	כציפור על גג בודד
ראה בן אדם עלוב	והתבונן אחריתך
בנוס ליחך בעת תחשוד	ותכה עין ראותך
ותקרא לשחת אבי	ולרמה היא אחותך
ומארץ החיים	לעולם תהי נדוד
ירא האל בן אדם	בטרם יבוא עתך
והתיישר ללכת	בחוקותיו בכל יכלתך
והוד תבל אל ישיא	אותך ואל יפתך
כי היום תסע יסור	שבטך ומשענתך
לא תמצא בלעדי	מזעק ומעודד
מה אנוש כי יזכה	וכי יצדק ילוד אישה
וראשיתו סרחון	ואחריתו היא בושה

ולרמה הוא ירושה		לתולעת הוא מאכל	
ואותו יצודד		לזאת יגורוהו בחרמות	
עולם הכוכבים		נדתי מעולמכם	
וכל ימיו מכאובים		אשר עניינו כעס	
כלם ארוכים וטובים		ורצתי לצרור חיים	
אשר כל ימיו ערבים		לעולם זיו השכינה	
ובסתרו אתעודד		להתלונן בצל שדי	
להזכיר שמי לברכה		עליכם אחי ורעי	
אשר טובתו ארוכה		קוו לעולם זה מאד	
לעולם שוד והפכה		ואל ישיא אתכם-	
ותוחלתו ממושכה		אשר עניינו כעס	
רגלי מות רודד		לכל חי תחת כפות	

ⁱ חזן, השירה העברית, עמ' 194.

ⁱⁱ חזן, השירה העברית, עמ' 194.

ⁱⁱⁱ אלמליח, הקדושים, עמ' 201.

^{iv} אלמליח, הקדושים, עמ' 202-206.

^{iv} חזן, השירה העברית עמ' 194-195.

בבליוגרפיה:

א. אלמליח, "הקדושים אשר באלג'יריה" הקדוש של תלמסאן, עדות, רבעון לפולקלור ואנתולוגיה, שנה ב', תש"ז, עמ' 201-211.

א. חזן, השירה העברית בצפון אפריקה.